

MAREK KUPISZEWSKI, DUŠAN DRBOHLAV, PHILIP REES, HELEN DURHAM

VNITŘNÍ MIGRACE A REGIONÁLNÍ POPULAČNÍ DYNAMIKA – ČESKÁ REPUBLIKA NA POZADÍ EVROPSKÝCH TRENDŮ

M. Kupiszewski, D. Drbohlav, P. Rees, H. Durham: *Internal Migration and Regional Population Dynamics – Czech Republic in the Context of European Trends*. – Geografie – Sborník ČGS, 104, 2, pp. 89 – 105 (1999). – This paper is a shortened version of the publication „Czech Case Study: Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe“ that originated as part of a comparative research carried out in ten European countries under the umbrella of the Council of Europe in between 1995 and 1998. It concentrates on analysis of internal migration movements (by Czech districts in 1984 and 1994/1995) and on the migratory behaviour by different age groups (in different life course stages). Furthermore, the paper is focused on the relationships between migration on one side and the following independent variables on the other side: urbanisation rate, population density, functional classification, and unemployment.

KEY WORDS: internal migration – regional population dynamics – Czech Republic – districts.

1. Úvodem

Tento příspěvek je zkrácenou a upravenou českou verzí studie, jež vznikla jako součást širšího komparativního výzkumu vnitřní migrace a regionální populační dynamiky deseti vybraných evropských zemích: Velké Británie, Německo, Nizozemska, Norska, Itálie, Portugalska, České republiky, Polska, Rumunska a Estonska (viz Kupiszewski, Drbohlav, Rees, Durham 1998 a, b). Výzkum byl iniciován Evropskou populační komisí Rady Evropy. Konkrétní podobu nabyl pod hlavičkou Rady Evropy (s finanční spoluúčastí Evropské komise) za hlavního přispění výzkumníků P. Reese a M. Kupiszewského a doplňující skupiny expertů – zástupců daných zemí v příslušné odborné komisi Rady Evropy v letech 1995 – 1997.

Výzkum si kládł za cíl pomoci poměrně jednoduchých postupů a ukazatelů umožňujících komparaci (uvnitř a poté mezi jednotlivými zeměmi) „harmonizovaně“ analyzovat: 1. rozsah depopulace venkova; 2. význam procesů urbanizace; suburbanizace a „counter“ urbanizace; 3. charakter a trendy vnitřní migrace – to vše ve srovnání situace v počátku (nebo středu – podle datových možností) 80. a 90. let 20. století.

Předkládaná česká verze je pouze zkráceným výtahem, který se soustřeďuje na určité provedené analytické pasáže, hodnotící migraci podle věku a vazby migrace na vybrané charakteristiky, jmenovitě: stupeň urbanizace, hustotu zalidnění, sektorovou progresivitu a výši nezaměstnanosti. Význam tohoto příspěvku není ani tak v jeho časové aktuálnosti (vývoj již dnes některé z trendů poloviny 90. let dále „posunul“ či „detailnosti pohledu“ (naopak v příspěvku prezentovaná analýza „pouze“ na okresní úrovni skrývá charak-

ter četných vnitrookresních, meziobecních pohybů), nýbrž spíše v pokusu o komplexnější uchopení problematiky a ve snaze přiblížit některé doposud spíše opomíjené souvislosti. Důležité začlenění migrační reality České republiky do evropského migračního kontextu je prezentováno v sumarizační zprávě řešeného úkolu (blíže Rees, Kupiszewski 1998).

2. Užité metody a data

V této části velmi stručně popíšeme sociodemografická data a rovněž metody, jež byly v analýze použity.

2.1. Geografické měřítko, geografické jednotky, hlavní použité proměnné

Prostorové měřítko výzkumu bylo předurčeno dostupností dat. Základní jednotkou analýzy bylo 76 okresů České republiky včetně hlavního města Prahy. Okresní měřítko je zhruba rovnocenné tzv. „NUTS 3“ úrovni, jež se používá v Evropské unii. Je zřejmé, že tato úroveň není zdaleka ideální pro typ analýzy, jež byla prováděna. Významnější výsledky by mohly být získány v případě, že bychom pracovali s daty pro jednotlivé obce. „Zprůměrování“, které se projevuje při práci s většími administrativními jednotkami by tak mohlo být odstraněno.

V analýze byly použity následující proměnné:

Data pro populaci a populační změnu: Stav populace okresů v roce 1984 byl srovnáván se stavem populace na konci roku 1994. Nebylo třeba přepočtů, neboť v daném období nedošlo ke změnám hranic okresů.

Migrační data: Prvotním datovým zdrojem, poskytnutým katedrou sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze, byla základní migrační (okresní) matice „zdrojů a cílů“ podle jednotek věku a pohlaví pro rok 1984 (k dispozici pouze v tištěném počítačovém výstupu). Matice byla dále upravena pro potřeby analýzy (vytvoření souboru pro počítačové zpracování, příslušné sloučení do věkových skupin, kontrola dat apod.) na „School of Geography“ v anglickém Leedsu. Pro roky 1994 a 1995 byly k dispozici již příslušné soubory anonymizovaných individuálních dat. Tyto soubory byly agregovány do obdobné matice podle migračního zdroje, cíle a věku a pohlaví migrantů. Užití dat pro dva sousední časové horizonty redukuje statistické chyby a krátkodobé fluktuace parametrů. V dalších fázích analýzy byla data agregována do specifických skupin, z nichž pro tento příspěvek vybíráme následující: podle stupně urbanizace (populační velikosti), hustoty zalidnění, funkční klasifikace tj. sektorové progresivity a výše nezaměstnanosti, a to zvláště pro ženy a muže. Pro každou z nastíněných úloh následoval výpočet charakteristik migračního salda a migrační účinnosti a jejich porovnání mezi jednotlivými skupinami.

Hustota zalidnění: Hustota zalidnění byla vypočítána pro dané okresy, a to na základě map poskytnutých Českým úřadem zeměměřičským a katastrálním v Praze a populačních dat pro rok 1994. Jelikož, jak již bylo uvedeno, je okres poněkud velká územní jednotka, data jsou do určité míry zavádějící. Týká se to zejména okresů majících v daném pohledu velmi heterogenní sídelní strukturu.

Progresivita ekonomické struktury: Na základě Hamplova (1996) vzoru byl vypočten ukazatel progresivity ekonomické struktury pro rok 1994. Předsta-

vuje součet procent zastoupení pracovních příležitostí v zemědělství a lesnictví plus dvojnásobek procent zastoupení pracovních příležitostí v průmyslu a stavebnictví plus čtyřnásobek procent zastoupení pracovních příležitostí v ostatních odvětvích. „Zvýhodněny“ jsou tak okresy s nízkým podílem pracovníků v zemědělství a naopak s vysokým ve službách, což odpovídá modernímu, post-industriálnímu typu ekonomiky.

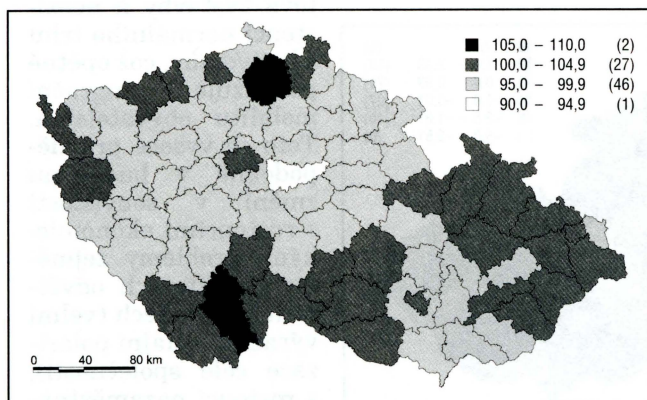
Nezaměstnanost: Data o nezaměstnanosti vyjadřují podíl nezaměstnaných na celkovém počtu pracovních sil podle okresů v roce 1994.

3. Prostorové aspekty

3.1. Aspekt populační změny: 1984 – 1994

V daném sledovaném období 1984 – 1994 se populace České republiky nepatrně snížila, a to cca o 700 obyvatel. Patrná je tedy vysoká stabilita populačního vývoje. Geografické rozložení těchto změn je rovněž spíše „monotónní“, což nakonec, díky

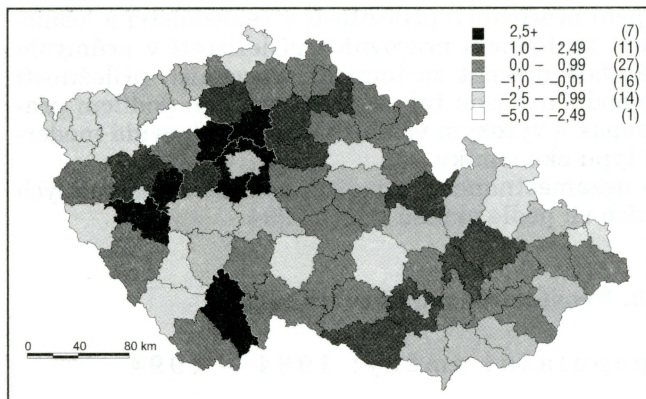
průměrné velikosti okresu (136 tisíc obyvatel), není vůbec překvapivé. Růst populace (měřený procentuálním podílem 1994 versus 1984) byl v celistvějších blocích pozorován ve východních a jižních částech republiky (maxima nárůstu mají Česká Lípa a České Budějovice) a také v největších městech jako je Praha a Brno (blíže i ke ztrátovým okresům – viz obr. 1).

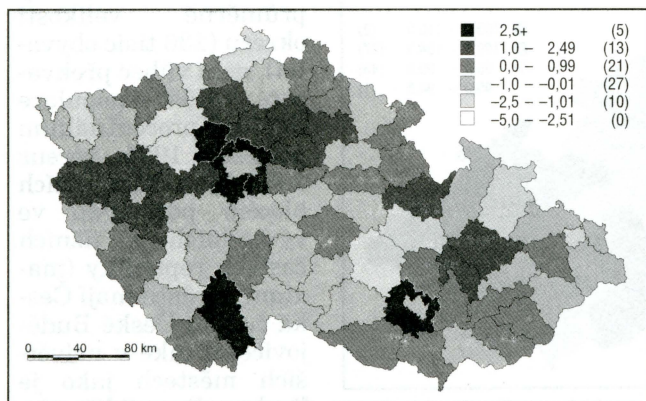
Obr. 1 – Populační vývoj České republiky podle okresů, 1984 – 1994 (1984 = 100)

3.2. Aspekt vnitřní migrace v období 1994 – 1995

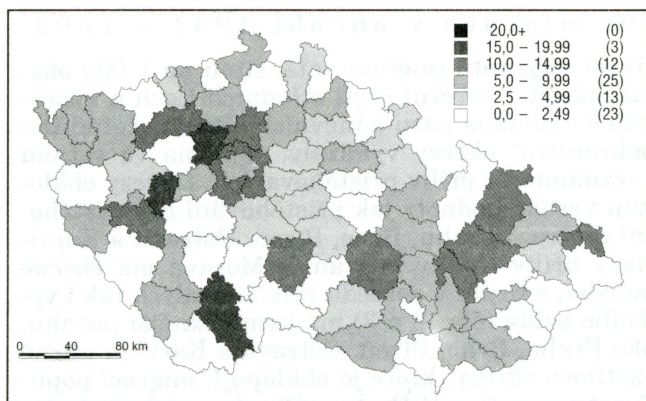
Okresy s největším přílivem migrantů (měřeno intenzitou na 1 000 obyvatel středního stavu) se nacházejí v severní části středních Čech a vybraných severočeských okresech s výjimkou pásu pánevních okresů včetně Děčína. Rovněž jihočeské „pohraniční“ okresy vykázaly, zejména ve vztahu k ženské složce populace, významnější příliv přistěhovalých. Okresy obklopující Prahu a Brno vykazují vysoké hodnoty jak přistěhování tak vystěhování. Pro největší populační centra – Prahu, Brno, Plzeň, Ostravu a Karvinou je charakteristický nízký příliv i odliv migrantů. Morava má obecně mnohem menší migrační pohyby, a to jak v pohledu přistěhovalých tak i vystěhovalých. Obraz migračního salda (obr. 2 a 3) má komplexnější povahu. Největší centra osídlení jako Praha, Brno, Plzeň, Ostrava a Karviná mírně ztrácejí populaci migrací, zatímco okresy, které je obklopují, migrací populaci získávají. To je zvláště patrné v případě Prahy a Plzně, u nichž byl růst největší.

Obr. 2 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, muži, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

Obr. 3 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, ženy, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

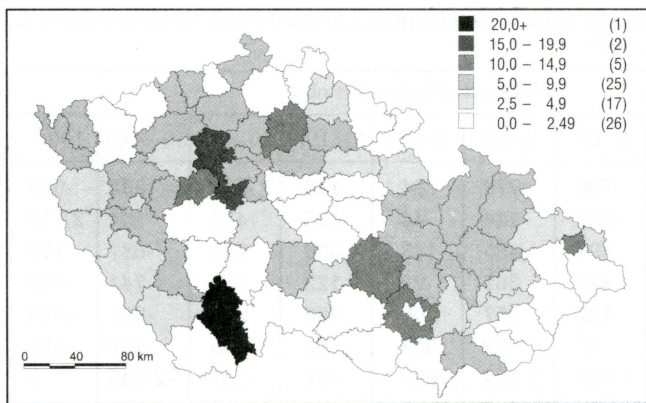

Obr. 4 – Účinnost migrace (podíl salda a obratu) okresů České republiky, muži, 1994 – 1995

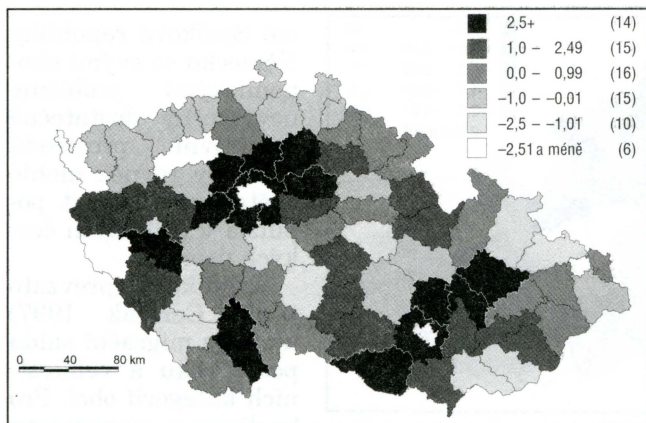
Kartogramy migračního salda na úrovni okresů jsou „monotónní“. Důvodem byla a je poměrně stále vysoká homogenita území z hlediska socioekonomických podmínek, zejména dostupnosti pracovních příležitostí. Česká republika zatím postrádá velmi silné „push“ faktory, které by „vyháněly“ populaci z jejich domovů, lokalit. Navíc je situace komplikována kolapsem bytové výstavby a neexistencí normálního trhu s byty/domy, což opětně podvazuje migrační mobilitu obyvatelstva. Toto se vysoce pravděpodobně v budoucnu změní v souvislosti s rostoucími ekonomickými problémy zejména v některých odvětvích a regionech (velmi výrazná sociální polarizace celé společnosti), s rostoucí nezaměstnaností a liberalizací nájemného. K „monotónnosti“ výsledku přirozeně přispěla i zvolená „okresní úroveň“ analýzy. Zastřeny tak zůstávají vnitrookresní, meziobecní migrační pohyby.

Pohlaví migrantů diferencuje jejich chování minimálně. Migrační účinnost (obr. 4 a 5) je obecně nízká, zvyšuje se pouze v suburbánních zónách.

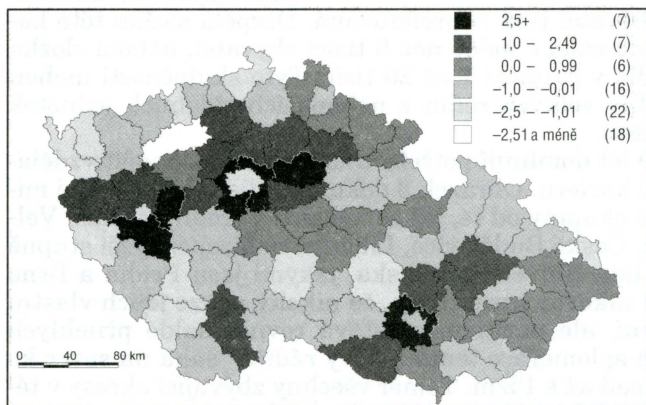
Popsané skutečnosti nasvědčují tomu, že v České republice probíhá proces suburbani-

Obr. 5 – Účinnost migrace (podíl salda a obratu) okresů České republiky, ženy, 1994 – 1995

Obr. 6 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, věková hranice 0 – 14, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

Obr. 7 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, věková hranice 30 – 44, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

zace. Ten by měl být potvrzen dalším výzkumem na úrovni mnohem menších územních jednotek.

4. Migrace a fáze životního cyklu

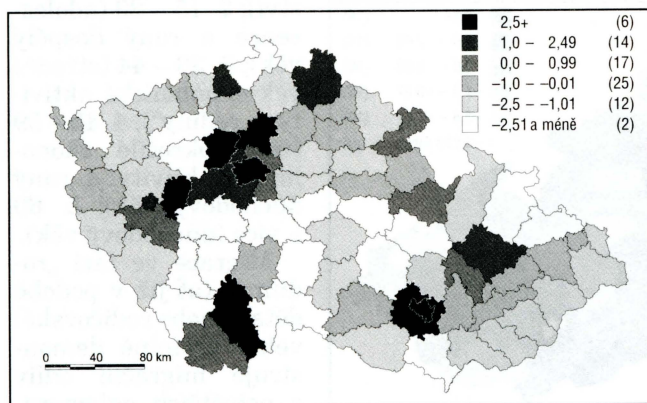
Migrační data byla sumarizována do pěti širších věkových skupin, které odpovídají různým fázím životního cyklu: 1. 0 – 14 (dětství); 2. 15 – 29 (adolescence a raný dospělý věk); 3. 30 – 44 (střední věk ekonomické aktivity a „rodiny“); 4. 45 – 59 (věk pokročilé ekonomické aktivity a raný důchodový věk); 5. 60 a více (důchodový věk).

Migrace ve fázi „rodinné“ (ať již v podobě dětské nebo rodičovské) velmi zřetelně demonstruje migrační odliv z největších aglomerací. Praha, Brno, Plzeň, Ostrava, největší města republiky vykazují negativní migrační saldo v obou daných věkových kategoriích (obr. 6 a 7). Naopak největší zisky z tohoto odlivu jsou realizovány v okresech obklopujících největší střediska osídlení a tvořících zřetelné okolní prsteny. Rovněž okresy severních a východních Čech, hraničící s bývalou NDR zaznamenávají saldové ztráty v daných analyzovaných skupinách. Je zřejmé, že východní ze-

Tab. 1 – Saldo vnitřní migrace podle věku a velikostních kategorií sídel: roční průměr v tisících, Česká republika, 1992 – 1994

Věk	Velikostní kategorie obcí								
	0–0,19	0,2–0,9	1–1,9	2–4,9	5–9,9	10–19,9	20–49,9	50–99,9	100+
0-15	-367	-331	766	779	284	113	-224	-385	-635
15-30	-817	-2,539	-201	144	-44	325	472	-54	2,713
30-45	28	775	697	455	-143	-306	-647	-687	-172
45-60	135	963	474	367	-22	-122	-289	-741	-766
60-75	-18	43	122	357	200	229	202	-321	-814
75-90	-149	-508	67	382	353	208	125	-156	-323
Celkem	-1 188	-1 597	1 925	2 484	629	447	-361	-2 343	5

Zdroj: Z. Čermák (1997): Geografické aspekty vnitřní migrace v České republice. Demografie, 39, č. 4, Praha, s. 242-248.

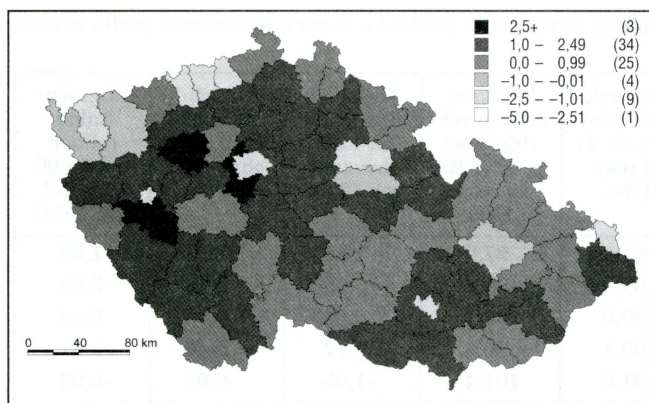
Obr. 8 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, věková hranice 15 – 29, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

sídla s více než 20 tisíci obyvatel jsou nepreferovaná. Dospělá složka této kategorie (30 – 44) směřuje do sídel s méně než 5 tisíci obyvatel, dětská složka (0 – 15) upřednostňuje sídla v rozmezí 1 až 20 tisíc. Tyto skutečnosti mohou naznačovat převažující odliv velkých rodin z nejmenších sídelních jednotek (menších než 1 tisíc obyvatel).

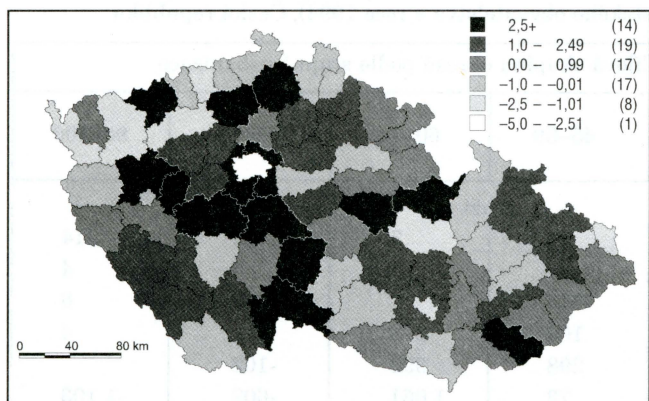
Migraci ve věku 15 – 29 let dominují potřeby mladých lidí dokončit vzdělání a začít budovat profesní kariéru. Obrázek 8 dokumentuje velmi odlišné migrační chování této věkové skupiny od té, jež se nachází v „rodinné“ fázi. Velká města (Plzeň, Olomouc, České Budějovice, Liberec) nabízející vyšší stupně vzdělání přitahují mladé lidi. Největší střediska, jakými jsou Praha a Brno vykazují v této souvislosti takovou atraktivitu, že nikoliv pouze jejich vlastní saldo je migračně pozitivní, ale pozitivní se stává rovněž saldo přilehlých okresů. V případě pražské aglomerace tento „silový rádius“ sahá na sever ke Kladnu a Mělníku a na západ až k Plzni. Téměř všechny zbývající okresy v této věkové skupině v daném období 1994 – 1995 obyvatelstvo migrací ztrácejí. Tato věková skupina je jedinou, která významně preferuje velká sídla a zároveň silně odmítá sídla malá (viz tab. 1).

mě Spolkové republiky Německo se svými ekonomickými problémy nevytvořily dostatečně atraktivní prostředí, které by rovněž mohlo zpětně stabilizovat populaci v přilehlých českých územích.

Tabulka 1 (převzato podle Čermák 1997) ukazuje migrační salda podle věku a velikostních kategorií obcí. Pro „rodinnou“ migraci jsou zřetelně nejatraktivnější sídla velikosti 1 až 5 tisíc obyvatel, zatímco

Obr. 9 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, věková hranice 45 – 59, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

Obr. 10 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, věková hranice 60 let a starší, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

nejmenší sídla) jsou pro ně migračně nepřitažlivá (tab. 1). Migrační odliv v této věkové skupině z nejmenších obcí (pod 1 tisíc obyvatel) by mohl být též pravděpodobně přičten změnám daného objektu na rekreační funkci v multigeneračních rodinách, odchodu seniorů z venkova do měst ke svým rodinám.

Z analýzy je zřejmé, že migranti reagují na rozdílné stimuly. Rodiny s dětmi a senioři vyhledávají kvalitní životní prostředí (ve smyslu přírodních komponent) a snaží se uniknout ruchu velkoměstského prostředí. Senioři rovněž migrací usilují o podporu a pomoc ze strany svých dětí a opouštějí obtížné podmínky života na venkově. Mladí lidé jsou přitahováni jednak „světly a vzrušujícím charakterem“ velkoměstských aglomerací, tak i jejich schopností poskytnout vzdělání a pracovní příležitosti.

5. Migrace a sídelní struktura

V období 1984 – 1994, navzdory negativnímu migračnímu saldu, populace v neurbanizovanějších prostorech rostla (tab. 2). Všechny další skupiny okre-

Migrační chování pokročilejšího věku ekonomické aktivity, raného důchodového věku a nakonec i samotného věku důchodového se do jisté míry navrácí k modelu migračního chování „rodinou podmíněných“ věkových skupin (obr. 9 a 10). Největší aglomerace ztrácejí obyvatelstvo, naproti tomu všechny ostatní okresy migrací získávají, s výjimkou okresů podél hranice s bývalou NDR. U důchodové kategorie jsou migrační zisky v některých částech republiky poměrně výrazné.

Pro skupinu ve věku 45 – 59 je charakteristická migrační atraktivita sídel menších než 5 tisíc obyvatel, naopak neatraktivní jsou všechna sídla vyšších velikostních skupin. (tab. 1). Lidé v důchodovém věku mají tendenci směřovat do malých a středních měst, obě okrajové skupiny (největší a nej-

Tab. 2 – Migrační saldo a populační vývoj podle pohlaví a stupně urbanizace podle okresů České republiky v roce 1994

Městské obyvatelstvo v %, rok 1994	Muži rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Ženy rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Populace celkem rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo – muži (na 1 000 obyvatel, rok 1994)	Migrační saldo ženy (na 1 000 obyvatel, rok 1994)	Migrační saldo celkem (na 1 000 obyvatel, rok 1994)
30-44	98,2	97,6	97,9	1,54	1,62	1,58
45-59	99,7	99,3	99,5	0,05	-0,13	-0,04
60-74	100,2	100,0	100,1	0,82	0,78	0,80
75-89	99,5	100,1	99,8	-0,77	-0,46	-0,61
90-100	101,9	101,0	101,4	-1,05	-0,95	-0,99
Celkem	100,1	99,9	100,0			

Tab. 3 – Migrační saldo a migrační účinnost v roce 1994 podle pohlaví a stupně urbanizace okresů (procentuální podíl městského obyvatelstva v roce 1994), Česká republika

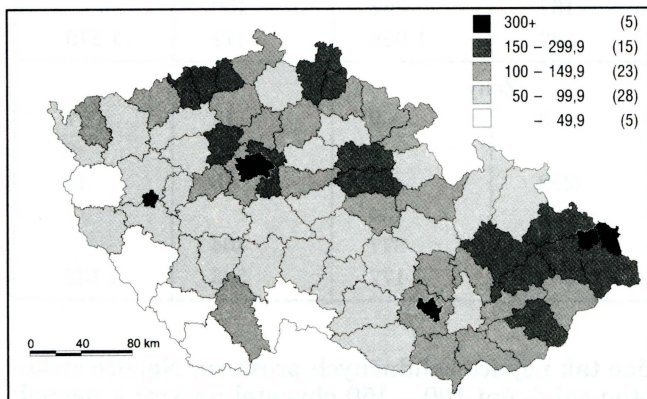
Zdrojová skupina okresů podle stupně urbanizace	Cílová skupina okresů podle stupně urbanizace				
	30–44	45–59	60–74	75–89	90–100
Muži					
30 – 44		1	3	12	14
45 – 59	15		5	5	4
60 – 74	-29	-370		9	8
75 – 89	67	160	273		4
90 – 100	517	298	390	-102	
Celkem	570	73	1 061	-602	-1 103
Ženy					
30 – 44		3	2	10	13
45 – 59	61		6	2	4
60 – 74	-23	-507		7	6
75 – 89	61	73	232		0
90 – 100	528	294	298	-14	
Celkem	628	-202	1 059	-380	-1 105

sů s nižším stupněm urbanizace buď stagnovaly (60 – 75 % městského obyvatelstva) nebo jejich populace poklesla.

Tabulka 3 přináší migrační salda pro muže a ženy podle stupně urbanizace okresů. Nejvýraznější migrační ztráty postihují skupinu největších měst, včetně Prahy (-1 103 pro muže; -1 105 pro ženy). Následuje druhá nejvíce urbanizovaná skupina (-602 pro muže; -380 pro ženy). Naopak největší zisky (1 061 pro muže a 1 059 pro ženy) jsou zaznamenány u skupiny okresů, jejichž stupeň urbanizace kolísá mezi 60 a 75 %. Migrační zisky v kategorii nejméně urbanizovaných okresů (30 – 45 %) jsou úzce svázány se ztrátami největších měst. Čtyři z osmi okresů, které spadají do kategorie nejméně urbanizova-

ných prostorů leží v přímém sousedství největších měst (Praha-západ, Brno-venkov, Plzeň-jih a Plzeň-sever) a navíc, čtyři další jsou v jejich blízkém zázemí. Tento migrační vztah je tedy možné přičíst procesu suburbanizace, kdy někteří lidé opouštějí velká města a usazují se v sousedních zónách přičemž si udržují možnost snadného a rychlého dosahu velkoměsta. Tento migrační tok (jak v případě mužů tak žen) je největší a má rovněž nejvyšší účinnost (14 % u mužů a 13 % u žen). Obecně nelze v daném pohledu nalézt příliš velké rozdíly v migračním chování mužů a žen s jedinou výjimkou: skupina okresů se stupněm urbanizace mezi 45 a 60 % není populární u žen (-202), ale je atraktivní pro muže (73).

6. Migrace a hustota zalidnění

Obr. 11 – Hustota zalidnění v okresech České republiky, 1994, osoby na 1 km²

Kartogram na obrázku 11 ilustruje hustotu zalidnění okresů v roce 1994. Je z něho patrná přirozená a známá diference typická vysokou hustotou v největších aglomeracích (více než 800 obyvatel/km²), střední hustotou podél některých hlavních dopravních arterií a v okolí největších center osídlení a nejnižší hustotou na jihozápadě Čech v oblasti Šumavy. Skupina okresů s nej-

nižší a dvě skupiny s nevyšší hustotou zalidnění zaznamenaly v období 1984 – 1994 populační růst, a to i přes mírně negativní hodnoty migračního salda (tab. 4). Vývoj migrace mezi jednotlivými skupinami charakterizuje tabulka 5. Z ní je patrná největší migrační atraktivita středně zalidněných okresů, do ni-

Tab. 4 – Migrační saldo a populační vývoj podle pohlaví a hustoty zalidnění okresů České republiky v roce 1994

Hustota zalidnění (počet obyvatel na km ²), rok 1994	Muži rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Ženy rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Populace celkem rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo – muži (na 1 000 obyvatel, rok 1994)	Migrační saldo – ženy (na 1 000 obyvatel, rok 1994)	Migrační saldo celkem (na 1 000 obyvatel, rok 1994)
0 – 50	100,7	100,6	100,6	-0,02	0,18	0,08
50 – 100	99,3	99,2	99,2	-0,15	-0,31	-0,23
100 – 150	99,5	99,2	99,3	0,80	0,85	0,82
150 – 300	100,2	100,4	100,3	0,37	0,28	0,32
800 – 2 500	101,6	100,8	101,2	-1,13	-0,91	-1,01
Celkem	100,1	99,9	100,0			

Tab. 5 – Migrační saldo a migrační účinnost v roce 1994 podle pohlaví a hustoty zalidnění okresů, Česká republika

Zdrojová skupina okresů podle hustoty zalidnění	Cílová skupina okresů podle hustoty zalidnění				
	0 – 50	50 – 100	100 – 150	150 – 300	800 – 2 500
Muži					
0 – 50		6	8	1	1
50 – 100	70		3	3	3
100 – 150	-82	-160		4	11
150 – 300	-2	-129	165		8
800 – 2 500	10	167	652	450	
Celkem	-4	-192	1 058	417	-1 279
Ženy					
0 – 50		3	9	13	7
50 – 100	39		4	2	0
100 – 150	-100	-262		3	10
150 – 300	40	-103	134		7
800 – 2 500	53	5	677	404	
Celkem	32	-399	1 172	333	-1 138

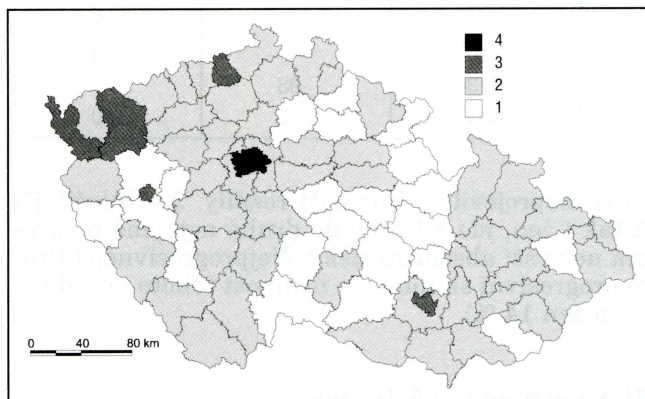
chž míří jak populace z méně tak nejvíce zalidněných prostorů. Nejvíce získává je tedy skupina s hustotou zalidnění 100 – 150 obyvatel na km² a naopak nejvíce ztrácí skupina s nejvyšší hustotou (nad 800 obyvatel/km²). Toto zjištění tak odpovídá již výše naznačeným trendům a koresponduje s migrační atraktivitou zón v těsném sousedství největších aglomerací. Možnost detailnější analýzy a pregnantnější formulace výsledků je také v tomto případě zne-možněna velikostí okresů, jež zastírá mnohdy výrazné vnitrookresní rozdíly.

7. Migrace a stupeň progresivity ekonomické struktury

Index použitý Hampl (1996) umožňuje rozřídění územních jednotek podle charakteru jejich ekonomických struktur (viz výše). Příslušnou aplikací postupu na situaci okresů v roce 1994 byly jednotky rozvrstveny do čtyř tříd (obr. 12). V nejprogresivnější kategorii (320 – 350 bodů) se ocitlo hlavní město Praha; ve druhé nejprogresivnější se nacházejí regionální centra (Plzeň, Ústí nad Labem a Brno), jakož i dva méně urbanizované okresy západního pohraničí (Cheb a Karlovy Vary). Další skupina je již koktejlem různorodých typů a poslední, nejméně progresivní (250 – 275 bodů), je „logicky“ složena z víceméně zemědělských okresů. Srovnáváme-li situaci mezi roky 1984 a 1994 (tab. 6), pak je zde zřetelně patrný trend zvyšování celkového počtu obyvatelstva s rostoucí ekonomickou progresivitou okresů. Růst je markantní zejména v případě Prahy, částečně výraznější u mužů ve srovnání s ženami. Opačná tendence je patrná v případě analýzy relativního migračního salda, kde naopak jeho výše klesá s rostoucí progresivitou. Takovýto charakter vztahu, tedy migrační neatraktivita ekonomicky nejprogresivnějších prostorů, může být na prvý pohled překvapivá a jdoucí „proti logi-

Tab. 6 – Migrační saldo a populační vývoj podle pohlaví a ukazatele ekonomické progresivity okresů České republiky v roce 1994

Ukazatel progresivity, rok 1994	Muži rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Ženy rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Populace celkem rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo – muži jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo – ženy jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo celkem (na 1 000 obyvatel, rok 1994)
250 – 274	99,7	99,2	99,4	0,35	0,20	0,27
275 – 299	99,7	99,7	99,7	0,17	0,15	0,16
300 – 324	100,4	100,3	100,4	-0,79	-0,29	-0,53
325 – 350	103,0	101,4	102,1	-0,90	-0,87	-0,89
Celkem	100,1	99,9	100,0			

Obr. 12 – Stupeň progresivity ekonomické struktury okresů České republiky, 1994 (1 – nízký, výrazný podíl zemědělství, 4 – vysoký, výrazný podíl terciéru)

ce“ hlubokých transformačních změn. Tato situace může být vysvětlena dosavadní nepřirozeností migračního chování populace. Praha a další velká centra se nestala „přirozeně“ migračně atraktivní díky kolapsu bytové výstavby a obecně neexistujícímu normálnímu trhu s byty/domy. Navíc zde doposud v potenciálně migračně neatraktivních prostorech nepůsobily žádné silné „push“ faktory (přetrvává relativně vysoká sociálněekonomická homogenizace území).

Tež nově se projevující revitalizace suburbanizačního procesu „oslabuje“ možnou migrační atraktivitu největších center. Na druhé straně právě nejurbanizovanější prostory přitahují velké množství mezinárodních migrantů. Ti také do jisté míry substituují nedostatek migrantů vnitřních a jsou dnes nejdůležitějším faktorem růstu největších center.

Praha migrací (saldově měreno) z hlediska pohlaví a věku ztrácí (1994) o něco více žen než mužů (560 versus 516). Na druhé straně významně získává obyvatelstvo ve věku 15 – 29 (560 mužů a 868 žen; viz též výše). V dalších skupinách (0 – 14, 30 – 44, 45 – 59 a 60 a více) však výrazně ztrácí. Ve věku nad 30 let jsou úbytky výraznější u žen než u mužů.

Další skupina progresivnějších okresů (300 – 325 bodů) rovněž migrací ztrácí obyvatelstvo, s výjimkou Ústí nad Labem, kde jsou však zisky minimální. Za zmínku stojí skutečnost, že na rozdíl od Prahy, jsou celkové ztráty vyšší u mužů než u žen. Podobně jako v případě Prahy, vyjma věkové skupiny 15 – 29, ve které „městské okresy“, hlavně Brno, získávají obyvatelstvo, v ostatních skupinách je naopak ztrácejí.

Analyzujeme-li migrační toky mezi jednotlivými skupinami, je zde patrná již zmíněná „hierarchičnost“ ve smyslu zisků nižších stupňů na úkor stupňů

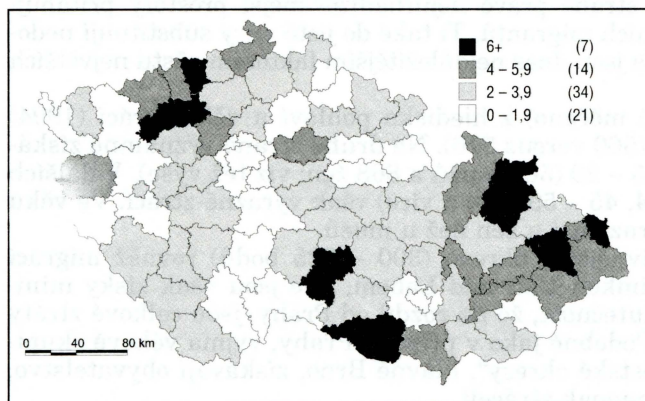
Tab. 7 – Migrační saldo a migrační účinnost v roce 1994 podle pohlaví a ekonomické progresivity, Česká republika

Zdrojová skupina okresů podle progresivity	Cílová skupina okresů podle progresivity			
	250 – 274	275 – 299	300 – 324	325 – 350
Muži				
250 – 274		2	6	2
275 – 299	210		3	7
300 – 324	121	155		10
325 – 350	27	547	-59	
Celkem	357	492	-335	-515
Ženy				
250 – 275		1	1	2
275 – 300	140		0	7
300 – 325	32	10		14
325 – 350	40	613	-93	
Celkem	212	483	-135	-560

vyšších. Z hlediska pohlaví se neprojeví výraznější rozdíly. Nejdůležitější proud, jak v případě mužů tak i žen, jde z Prahy do druhé nejméně progresivní skupiny, která také má nejvyšší absolutní zisky. Nejprogresivnější Praha získává s druhou nejvíce progresivní skupinou a účinnost tohoto proudu je navíc nejvyšší (u mužů 10 % a žen 14 %).

8. Migrace a nezaměstnanost

Nezaměstnanost byla a je v České republice ve srovnání s dalšími transformujícími se státy střední a východní Evropy relativně nízká. To lze do značné míry přičíst pomalé restrukturalizaci české ekonomiky i stále vysokému stupni intervenování státu do ekonomického prostředí. Proto nezaměstnanost nemůže být

Obr. 13 – Nezaměstnanost v okresech České republiky, 1994, v procentech z ekonomicky aktivních

zdaleka považována za jednoznačný indikátor zdraví ekonomiky jednotlivých územních jednotek.

Obrázek 13 informuje o regionální diferenciaci nezaměstnanosti podle okresů. Patrná je velmi nízká hladina nezaměstnanosti v největších městech, v oblasti Povltaví a na západě republiky s výjimkou Tachova. Naopak nejvyšší nezaměstnanost

Tab. 8 – Migrační saldo a populační vývoj podle pohlaví a nezaměstnanosti okresů České republiky v roce 1994

Ukazatel nezaměstnanosti, v %, rok 1994	Muži rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Ženy rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Populace celkem rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo – muži jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo – ženy jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo celkem jako podíl (v %) na roku 1984
0 – 2	100,9	100,2	100,6	0,07	0,22	0,15
2 – 4	99,6	99,3	99,4	0,17	0,09	0,13
4 – 6	100,0	100,2	100,1	-0,06	-0,24	-0,15
6 – 8	99,5	99,8	99,7	-0,75	-0,69	-0,72
Celkem	100,1	99,9	100,0			

Tab. 9 – Migrační saldo a migrační účinnost v roce 1994 podle pohlaví a výše nezaměstnanosti, Česká republika

Zdrojová skupina okresů podle nezaměstnanosti	Cílová skupina okresů podle nezaměstnanosti			
	0 – 2	2 – 4	4 – 6	6 – 8
Muži				
0 – 2		1	3	9
2 – 4	99		4	7
4 – 6	-119	239		2
6 – 8	145	159	61	
Celkem	126	299	-60	-365
Ženy				
0 – 2		1	0	12
2 – 4	186		3	6
4 – 6	20	192		1
6 – 8	220	161	-34	
Celkem	426	167	-245	-347

se váže k „ostrovům“ ryze zemědělským okresům (např. Louny, Znojmo a Bruntál) a oblastem severozápadu a východu země, typickým zejména těžkým, krom jiného i těžebním průmyslem (Ostravsko, SHR).

Populační vývoj, i díky dalším vstupujícím faktorům – přirozené měně a mezinárodní migraci, nevykázal žádnou zřetelnou vazbu na úroveň nezaměstnanosti podle okresů (viz blíže tab. 8). Zřetelnější se jeví trend ve vztahu k migračnímu saldu: čím vyšší nezaměstnanost, tím nižší migrační saldo, přičemž dvě kategorie s nejnižší nezaměstnaností migraci získávají, zatímco dvě s nejvyšší migraci ztrácejí. I meziskupinové proudy vykazují očekávaný „hierarchický model“ poklesu migrační atraktivity se vzrůstající nezaměstnaností s určitými nepravidelnostmi a to jak u mužů, tak žen (viz tab. 9). Migrační účinnost je obecně nízká a zvyšuje se se vzdáleností mezi jednotlivými skupinami. Pouze mezi skupinami s nejvyšší a nejnižší hladinou nezaměstnanosti dosahuje středních hodnot (ženy 12 % a muži 9 %). Analýza let 1994 – 1995 neprokázala, že migrace reaguje citlivě na nezaměstnanost, potvrdila se spíše slabá vazba. Je to jeden z imperativů pro českou ekonomiku, aby vstoupila

la do fáze razantní restrukturační a výrazného oslabení protekcionářské politiky, aby zpřísnila finanční režim a reorganizovala bankovní systém atd. Tyto kroky vyústí v očekávané zvýšení nezaměstnanosti, jejíž vliv na vyvolání migračních populačních pohybů tak v budoucnu bezesporu výrazně zesílí. Otázka je však také přirozeně úzce spjata s řešením bytového problému a účinným trhem s byty/domy (viz výše).

9. Závěr a nástin „evropského kontextu“

Okresní úroveň, která byla pragmaticky vybrána jako jediná možná, pro níž mohla být daná analýza migrace (časové srovnání let 1984 a 1994/1995) provedena, zastírá mnohé migrační proudy (vnitrookresní migrační realita) a „podhodnocuje“ již i tak celkově nízkou migrační mobilitu. Dalším důležitým faktorem poněkud „komplikujičím“ interpretaci výsledků analýzy je doposud specificky intervenující vládní politika, která zpomaluje přechod prostředí a následného chování populace z předrevolučního „uměle korigovaného stavu“ do mnohem přirozenějších migračních poměrů modelu volného tržního hospodářství.

Během poslední dekády (1984 – 1994) prošla Česká republika poměrně rovinným populačním vývojem, který byl charakteristický nízkým růstem populace. Situace se však v poslední době mění a od roku 1994 je patrný populační pokles. Ten je zčásti kompenzován přílivem mezinárodních migrantů, i když jejich přímý vliv na vývoj populačních struktur je, díky hlavně zatím spíše dočasnému, cirkulačnímu charakteru, omezený. Trend populační ztráty bude vysoce pravděpodobně pokračovat i do budoucna, kdy poměrně početné kohorty žen v reprodukčním věku budou vystřídány menšími kohortami současných žen ve věku 0 – 15. Do roku 2020 očekávají Aleš a Šimek (1996) pokles populace přinejmenším o 471 tisíc (horní varianta). Lze předpokládat, že ztráty populace přirozenou měrou budou částečně redukovány mezinárodní migrací.

Z hlediska regionální populační dynamiky jsme jako nejdůležitější rys identifikovali pomalou, nicméně zřetelnou dekoncentraci populace z největších center osídlení zejména do suburbánních zón. Největší zisky zaznamenávají středně velká města a menší obce na úkor velkých měst a malých zemědělských sídel. Migrační chování je však zřetelně diferencováno podle věku migrantů, přičemž pouze u mladé generace (15 – 29), jako jediné ze zkoumaných věkových skupin, dosud výrazně dominuje migrační atraktivita největších středisek osídlení. Význam migrace jako nositele regionálních změn však v čase slábne. Migrační salda jsou nízká stejně jako migrační účinnost. Vztah migrace vůči ostatním proměnným (hustotě zalidnění, stupni urbanizace) pouze potvrzuje výše uvedená fakta.

Úroveň nezaměstnanosti prokázala nepřilíš významnou „nepřímou“ vazbu na migrační toky, a to ve směru změnšování salda s rostoucí nezaměstnaností (a opačně). Není pochyb o tom, že se tento vztah může s pokračující razantní restrukturalizací průmyslu a rostoucí nezaměstnaností, významně zvýraznit – jako důsledek nevyhnutelného scénáře realizace touhy České republiky připojit se k Evropské unii.

Současnou nízkou intenzitou vnitřní migrace pravděpodobně významně pozmění až rozvoj a „rozkvět“ celé ekonomiky, včetně nastolení normálního trhu s byty/domy. Pak lze reálně očekávat (jak tomu ostatně také velí teorie), že migrace budou přispívat k dynamice regionální redistribuce obyvatelstva v mnohem větší míře než je tomu dnes.

Velmi zkratkovitě a zjednodušeně nyní přiblížíme pozici České republiky v rámci zkoumaného souboru zemí. Právě nemožnost rychlého se odpoutání od minulých a současných státních zásahů neutralizujících přirozenost migračního chování, jakož i celková menší vyspělost společnosti jako takové (ve srovnání s nejvyspělejšími západními demokraciemi) snižují parametry migrační intenzity a stavějí Českou republiku spolu s ostatními (hodnocenými) zeměmi bývalého „východního bloku“ v intenzitě migrace na konec žebříčku (v počátku 90. let byla v České republice migrační mobilita cca 2 – 3,5krát menší než v daných západních zemích – viz Rees, Kupiszewski 1998). Z hlediska procesu územní koncentrace/dekoncentrace populace se Česká republika nacházela společně s Německem, Itálií a Portugalskem ve „střední“ vývojové fázi, kdy migračně získové jsou středně hustě osídlená území, středně velké velikostní kategorie sídel získávající migrací populaci na úkor sídel největších a nejmenších. Na obou pólech – „urbanizačním“ a „counter“-urbanizačním pak stojí Polsko, Estonsko a Norsko, resp. Nizozemsko a Velká Británie. Zařazení zemí je však v tomto případě velmi problematické, neboť někde relativně rychle podléhá zřetelně nastoupeným změnám v čase i důležitým „odchytkám“ v chování některých struktur uvnitř jednotlivých zemí (blíže Rees, Kupiszewski 1998). Spolu s Rumunskem vykazuje Česká republika slabou nepřímou vazbu migrace na nezaměstnanost (Polsko má vazbu středně vysokou). Velmi výrazná se tato vazba naopak potvrdila u Německa, Norska a Velké Británie; u Nizozemska díky malé ploše státu a vyspělosti dopravní infrastruktury „zastupuje“ migraci dojíždka za prací. Velmi zřetelně se v České republice (podobně ale i v Estonsku), projevil trend odlišného migračního chování zejména mladých věkových skupin (výrazná koncentrace do největších měst), rys jinak typický pro nejvyspělejší země zkoumané skupiny. Potvrzuje se tak nutnost obecného akceptování nového migračního paradigma, které respektuje významné rozdíly migračního chování podle věku, resp. odlišné fáze životního cyklu.

Literatura:

- ALEŠ, M., ŠIMEK, M. (1996): Projekce obyvatelstva České republiky 1995 – 2020. Demografie, 36, č. 1, Praha, s. 1-17.
- BARTOŇOVÁ, D., DRBOHLAV, D. (1993): Migrační atraktivita v regionálním pohledu. (Okresy ČR v letech 1961 – 1991). Demografie, 35, č. 2, Praha, s. 95-107.
- ČERMÁK, Z. (1996 a): Internal Migration in the Czech Republic during the Period of Transition. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae Geographica, č. 37, Univerzita Komenského, Bratislava, s. 122-130.
- ČERMÁK, Z. (1996 b): Transformační procesy a migrační vývoj v České republice. In: Hampl, M. (ed.): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, s. 179-197.
- ČERMÁK, Z. (1997): Geografické aspekty migrace v České republice. Demografie, 39, č. 4, Praha, s. 242-248.
- DRBOHLAV, D. (1989): Migrační atraktivita měst v ČSR (a její motivační specifikace). Sborník ČGS, 94, č. 1. Nakl. ČGS, Praha, s. 5-18.
- DRBOHLAV, D., BLÁŽEK, J. (1992): Typologie a podmíněnost migrace obyvatelstva podle okresů České republiky. (Na pozadí sociálně-geografického prostředí). Sborník ČGS, 97, č. 4, Nakl. ČGS, Praha, s. 209-231.
- HAMPL, M., KÜHNEL, K. (1993): Migratory Trends in Former Czechoslovakia. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 28, č. 1, UK, Praha, s. 53-72.
- HAMPL, M. (1996): Transformační procesy a předpoklady dalšího vývoje systému osídlení. In: Hampl, M. (ed.): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, s. 91-117.

HAMPL, M., MÜLLER, J. (1995): Regionální organizace dlouhodobých migračních procesů v České republice. Sborník ČGS, 100, č. 2, ČGS, Praha, s. 67-77.

KÁRA, J., KUČERA, T. (1987): Stěhování obyvatelstva; Mobilita obyvatelstva. Mapový list z Atlasu obyvatelstva ČSSR. Geografický Ústav ČSAV, Brno.

KUPISZEWSKI, M., DRBOHLAV, D., REES, P., DURHAM, H. (1998 a): Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: Czech Case Study. Report prepared for the Council of Europe. Council of Europe, Strasbourg.

KUPISZEWSKI, M., DRBOHLAV, D., REES, P., DURHAM, H. (1998 b): Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: Czech Case Study. Working Paper 98/10. University of Leeds, Leeds.

KÜHNEL, K. (1975): Geografická struktura migrace obyvatelstva v Čechách. Kandidátská disertace. Přírodovědecká fakulta UK, Praha.

KÜHNEL, K. (1978): Selected Aspects of Migration Motivation in the Czech Socialist Republic. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 13, č. 1, UK, Praha, s. 3-11.

KÜHNEL, K. (1986): Regional Differentiation of the Age-Specific Migration in the Czech Socialist Republic. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 21, č. 1, UK, Praha, s. 3-28.

KÜHNEL, K., ČERMÁK, Z. (1995): Some Features of the Long-Term Development of Migration in the Czech Republic. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 30, č. 1-2, UK, Praha, s. 71-93.

KÜHNEL, K., PAVLÍK, Z. (1981): Selected Features of Internal Migration in Czechoslovakia, 1950 – 1978. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 16, č. 2, UK, Praha, s. 3-24.

REES, P., KUPISZEWSKI, M. (1998): Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: A Synthesis. Council of Europe, Strasbourg, 94 s.

Summary

INTERNAL MIGRATION AND REGIONAL POPULATION DYNAMICS – CZECH REPUBLIC IN THE CONTEXT OF EUROPEAN TRENDS

The analysis of internal migration patterns and trends (changes between 1984 and 1994/1995) in the Czech Republic has been carried out by districts. These relatively large units for which migration data are available reduce the number of inter-unit migrations, increase the number of intra-unit migrations, and blur the picture of mobility, which is anyway quite low. Also some decisions of the Czech government made the analysis somewhat difficult. The state interventions remain important and the transition process towards a society based on free-market economy has been slowed down. Accordingly, migration movements have been only slowly shifted from an „artificial performance“ (predetermined by state measures) to conditions where „natural attractivity“ functions in the migratory practice.

Czech Republic has had quite a balanced population system with low growth over the given period. This has changed recently and since 1994 there has been a population decrease partially offset by international migration (currently mainly by temporary job seekers). The decreasing trends may well continue due to future replacement in the reproductive age of large female cohorts with much smaller cohorts, currently aged 0–15 years. Aleš and Šimek (1996) expect that there would be a population decrease of at least 471,000 by 2020 (high estimate). The effects of negative natural increase, however, will be probably reduced by international migration.

In terms of population dynamics the most important feature observed is a slow but clear deconcentration of population from large cities to suburban areas. Highest population increase has been observed in medium-size towns and in smaller communities at the expense of big cities and rural areas. Migration, however, plays a lesser role than in the past. Net migration is small and migration effectiveness is very limited. The relationship between migration and other variables (population density, urbanisation rate) confirms the above mention facts.

Unemployment has rather weak negative impacts on migration flows: the higher unemployment the lower net migration (and vice versa). This relatively weak interdependence may change if a real industrial restructuring starts which would inevitably bring higher unemployment – a process that is very likely to happen as the Czech Republic aspires to join the European Union in close future.

The main enigma of the Czech migration system is its future dynamics. So far migration remains very low, but with the expected future changes of the whole economy including the housing market etc., it may be expected that migration trends would contribute much more to the regional population dynamics.

- Fig. 1 – Population change in the Czech Republic by districts, 1984 – 1994
- Fig. 2 – Annualised net male migration in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 3 – Annualised net female migration in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 4 – Efficiency of male migration in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 5 – Efficiency of female migration in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 6 – Annualised net migration rate of 0 – 14 years old in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 7 – Annualised net migration rate of 30 – 44 years old in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 8 – Annualised net migration rate of 15 – 29 years old in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 9 – Annualised net migration rate of 45 – 59 years old in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 10 – Annualised net migration rate of 60 years and more old in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 11 – Density of population in the Czech Republic by districts, 1994
- Fig. 12 – Functionality indicator in the Czech Republic by districts, 1994
- Fig. 13 – Unemployment in the Czech Republic by districts, 1994

(Pracoviště autorů: M. Kupiszewski – Institut geografie a prostorového plánování polské akademie věd; D. Drbohlav – katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2; P. Rees, H. Durham – School of Geography, University of Leeds, United Kingdom.)

Do redakce došlo 26. 2. 1999

Lektorovali Zdeněk Čermák a Jozef Mládek